

Burmese returnees: Return mobility and entrepreneurial skills

Prasert Rangkla

Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 34(1): มกราคม - มิถุนายน 2558

บทความ

คนกลับพม่า: การเคลื่อนย้ายกลับ และ กักขังผู้ประกอบการ ประเสริฐ แรงกล้า คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง "การกลับพม่าและการดำรงชีพ
ในสภาวะหลังการพลัดถิ่น: กรณีศึกษาพ่อค้ารายย่อยในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า"
ผู้เขียนขอขอบคุณการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
และขอขอบคุณความเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสองท่าน

บทความนี้ศึกษาการกลับพม่าและเริ่มต้นทำธุรกิจขนาดเล็กของอดีตคนพม่าพลัดถิ่น โดยการรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่เมืองสำคัญสามแห่งทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่า (เมียวดี พะอัน เมาะลำไย) ผู้เขียนเสนอว่าการก่อเกิดของผู้ประกอบการหน้าใหม่ในพม่า เป็นการตัดบรรจบกันของความตื่นตัวในการค้นพบโอกาสทำกำไรของปัจเจกบุคคลกับพลังทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในพม่า ที่ร่วมสร้างปรากฏการณ์กลับพม่าและกลายเป็นผู้ประกอบการมีทั้งความรู้สึกมีเสรีภาพและความปลอดภัย สถานการณ์ที่ไม่แน่นอนในพม่า การพัวพันกับความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านเกิด และการสั่งสมทุนมาจากอดีตการกลับพม่าและการใช้ทักษะผู้ประกอบการมีที่ไปที่ไปซับซ้อน ไม่ใช่การกลับบ้านตามกฎธรรมชาติหรือไปอยู่ในถิ่นฐานเดิมอย่างถาวรตามการอธิบายแบบการย้ายถิ่นกลับประเทศ (return migration) หากแต่เป็นการเคลื่อนย้ายกลับ (return mobility) เพื่อเปิดรับความเป็นไปได้ใหม่ๆ ที่ดีกว่า ผ่านการทดลองทำธุรกิจขนาดเล็กในประเทศบ้านเกิด การเคลื่อนย้ายกลับจึงเป็นกระบวนการทางสังคมที่ยังไม่สิ้นสุด ชีวิตของคนกลับพม่าเหล่านี้จึงยังไม่ลงหลักปักฐานและอาจมีการเดินทางอื่นๆ ตามมาได้อีก

คำสำคัญ: การเคลื่อนย้ายกลับ, ทักษะผู้ประกอบการ, พม่าพลัดถิ่น, พม่ายุคปฏิรูป

บทคัดย่อ

ABSTRACT

The article delves into recent return of Burmese displaced persons to Myanmar and their small business trajectories. It is based on an ethnographic research in three cities in southeastern Myanmar (Myawaddy, Hpa-an and Mawlamyine). The author argues that the entrepreneurial practices in Myanmar have developed amidst individuals' awareness of novel profit opportunities and diverse social structures in Myanmar. These political and socio-economic forces include increasing freedom and safety, uncertain circumstances, the re-engagement with social relations and the previous accumulation of capitals. Return to Myanmar and practices of entrepreneurial skills emerge out of complex social factors, not just a homecoming as given rule or permanent settlement as usually described in research on 'return migration'. Rather, the paper describes what is going on as an ongoing social process of 'return mobility' that is actually open for returnees' new life possibilities and other mobilities, without a necessity to settle down right there and then.

keywords: return mobility, entrepreneurial skills, Burmese displaced persons, reform in Myanmar

บทนำ

นับตั้งแต่หลัง ค.ศ. 2011¹ อดีตคนพม่าพลัดถิ่นจำนวนหนึ่งตัดสินใจเดินทางกลับไปประเทศพม่าและดำรงชีพด้วยการประกอบธุรกิจขนาดเล็ก ตัวอย่างหนึ่งคือ เจ้าของร้านอาหารมุมนิตตะ ร้านแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้หน้าตึกกอกะต่อง สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งชานเมืองพะอัน เมืองหลวงของเขตการปกครองรัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า ลักษณะร้านภายนอกไม่มีอะไรโดดเด่น ร้านหน้ากว้างแปดเมตร มุงหลังคาด้วยตับจาก มีโต๊ะไม้สี่เหลี่ยมขนาดสี่ที่นั่งรวมเก้าตัว พร้อมเก้าอี้พลาสติก หน้าจั่วร้านมีรูปธงชาติกะเหรี่ยงบอกกลุ่มชาติพันธุ์ของเจ้าของร้าน ป้ายชื่อร้านเขียนด้วยภาษาพม่า ระบุว่าร้านนี้ขายอาหารไทย พร้อมลงท้ายด้วยภาษาอังกฤษว่า “Thailand Food” การพบเจอร้านอาหารไทยไม่ใช่เรื่องน่าตื่นเต้นในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่า ที่นั่น อาหารไทยได้รับความนิยมกว่าเดียวต้มยำและข้าวราดผัดกะเพราก็เป็นที่รู้จักทั่วไป เมื่อเริ่มสั่งอาหาร พบว่ามุมนิตตะไม่ใช่แค่ร้านอาหารไทยตามสั่งทั่วไป รายการอาหารบ่งชี้ว่าร้านนี้ขายอาหารไทยระดับภัตตาคารที่อาหารมีขั้นตอนการปรุงซับซ้อนและใช้ส่วนผสมหลากหลาย ด้วยเมนูประเภทปลาหนังซีอิ๊วหรือกุ้งทอดยำสมุนไพร มีการตกแต่งจานด้วยผักกาดและผักแกะสลัก รสชาติและกลิ่นโดดเด่นด้วยพืชสมุนไพรไทยนานาชนิด

เจ้าของร้านอาหารมุมนิตตะเป็นหนุ่มร่างเล็กที่แนะนำตัวเองว่าชื่อ นิด อายุ 36 ปี² เขาจากบ้านเกิดไปตั้งแต่วัยเด็ก ด้วยการบวชเป็นเณรเพื่อให้ได้เรียนหนังสือและไม่ต้องถูกบังคับไปทำงานแบกหามให้ทหารพม่า เขาลี้ภัยออกจากวัดเมื่ออายุ 15 ปี และเดินทางไปทำงานที่ประเทศไทย เขาทำงานหลากหลายชนิด งานที่เขาชอบและทำอยู่นานที่สุดคืองานทำอาหาร เปลี่ยนงานทำมาหลายร้าน และค่อยๆ พัฒนาฝีมือจากเป็นลูกมือ เป็นผู้ช่วย จนเป็น “ก๊าก” ใหญ่ประจำร้าน เขาทำได้ทั้งอาหารไทย-จีน-ฝรั่ง ขณะที่เขาเป็น

¹ บทความนี้อ้างอิงช่วงเวลาตามคริสต์ศักราชเพื่อความสะดวกในการเชื่อมโยงกับข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ในระดับภูมิภาคและระดับโลก.

² ข้อมูลใน ค.ศ. 2015; ผู้เขียนใช้นามสมมติแทนชื่อของผู้ให้ข้อมูลทุกคนในบทความนี้.

หัวหน้าพ่อครัวประจำร้านอาหารมีชื่อแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ พี่สาวผู้อยู่เฝ้าบ้านโทรศัพท์คุยกับนิต และชักชวนให้เขาลองกลับมาเปิดร้านอาหารของตนเองที่บ้าน เมื่อร้านอาหารที่ทำงานอยู่หมดสัญญาเช่าที่ดินและต้องย้ายไปตั้งร้านใหม่ที่อยู่ไกลขึ้น นิตก็ตัดสินใจกลับมาอยู่บ้านเกิด การทดลองเริ่มด้วยการสร้างร้านด้วยเงินทุนประมาณ 200,000 บาท

การทำร้านอาหารทำให้นิตมีทัศนคติที่เปลี่ยนไปเกี่ยวกับอนาคตของตนเอง เมื่อกลับมาเปิดร้านใหม่ๆ ในปลายปี 2013 เขารู้สึกหวั่นใจเรื่องความอยู่รอดของร้าน จึงไม่กล้าลงเม็ดเงินทั้งหมดที่สะสมไว้ เมื่อแรกเปิดร้าน ร้านก็เงียบไม่มีลูกค้า หลังจากนั้นสี่เดือน ร้านจึงเริ่มเป็นที่รู้จัก คนบอกกันปากต่อปาก ร้านมียอดขายดีขึ้นมาก ลูกค้าประจำส่วนใหญ่เป็นครอบครัวในเมืองพะอันทที่ติดใจในรสฝีมือของนิต ลูกค้าจะมีมากพิเศษในหน้าแล้งที่มีงานบุญตามที่ต่างๆ เขาขายได้มากถึง 70,000-80,000 จี๊ด (หรือประมาณ 2,100-2,400 บาท) ต่อวัน เมื่อนิตเริ่มมั่นใจกับแนวทางที่เดินมาหนึ่งปีครึ่ง เขาก็มีแผนจะเปิดร้านใหม่โดยลงทุนร่วมกับพี่ชายของภรรยา ผู้เป็นเจ้าของที่ดินทำเลดีแปลงหนึ่งที่อยู่ใกล้แหล่งชุมชนและถนนสายหลัก ต้นปี 2015 ร้านใหม่ของนิตเริ่มก่อสร้างแล้ว นิตและหุ้นส่วนอยู่ระหว่างกำลังคิดว่าจะตกแต่งร้านออกมาแบบใด นิตแสดงความมุ่งมั่นกับงานร้านอาหารในปัจจุบันและอนาคตของเขาว่า

ผมจะทำภัตตาคาร อยากรขายอาหารดีๆ อย่างที่เมืองไทย ผมคิดว่าในพะอันทนี่ เรื่องฝีมือผมไม่กลัวหรือเป็นรองใคร อดีตลูกน้องที่เคยทำงานกับผมที่กรุงเทพฯ กลับมาเปิดร้าน เขายังอยู่ได้ ผมเป็นคนสอนเขา ตอนนี้มีทุนและกำลังจะมีร้านในทำเลที่ดี เราก็น่าจะทำได้ หากไปได้ดีจริงและทำต่อคนเดียวไม่ไหว ผมจะเรียกพี่ชายอีกสองคนที่ตอนนี้เป็นกูกอยู่ภัตตาคารหูลามที่สุรวงศ์กลับมาช่วยด้วย

เรื่องราวของนิตเป็นตัวอย่างหนึ่งของการเดินทางกลับประเทศพม่าของอดีตผู้พลัดถิ่น (ex-displaced persons) ผู้ที่ต้องหลบหนีภัยการสู้รบและความยากลำบากทางเศรษฐกิจในพม่าไปอยู่ประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศไทย หลัง ค.ศ. 2011 พวกเขาเดินทางกลับไปพม่าและดำรงชีพด้วยการประกอบธุรกิจขนาดเล็กในกิจการต่างๆ บทความนี้สำรวจความเป็นมาทางสังคมของการกลับพม่า และการกลายเป็น

ผู้ประกอบการของผู้ที่เดินทางกลับมานี้ โดยพยายามตอบคำถามว่าทำไมอดีตคนพลัดถิ่นจำนวนหนึ่งจึงตัดสินใจกลับพม่า พวกเขาเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำธุรกิจขนาดเล็กได้อย่างไร และการกลายเป็นผู้ประกอบการสัมพันธ์กับบริบทความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมพม่าในปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร

ผู้เขียนเรียกผู้ให้ข้อมูลสำคัญในบทความนี้ว่า “อดีตผู้พลัดถิ่น” เพราะผู้ให้ข้อมูลล้วนเป็นผู้ถูกบังคับให้พลัดถิ่น เนื่องจากปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินในประเทศพม่าในอดีต ผู้เขียนใช้คำนี้เพื่อกำข้ามเส้นแบ่งหมวดหมู่ระหว่างผู้ลี้ภัยและคนย้ายถิ่น เรามักคุ้นเคยกับนิยามว่า “ผู้ลี้ภัย” (refugees) คือคนที่ถูกบังคับให้พลัดถิ่นเพราะความกลัวจะถูกประหารชีวิต ส่วน “คนย้ายถิ่น” (migrants) คือ คนที่พลัดถิ่นด้วยความสมัครใจและมีเหตุมีผลทางเศรษฐกิจ (ตัวอย่างเช่น พืชราวลัย วงศ์บุญสิน 2552) ในกรณีของอดีตผู้พลัดถิ่นจากพม่า การเดินทางของพวกเขาไม่พลัดสูง เส้นแบ่งข้างต้นมักถูกทำให้พร่าเลือน คนเคยเป็นผู้ลี้ภัยอาศัยอยู่ในค่ายอพยพตามแนวชายแดนไทย ต่อมาอาจกลายเป็นแรงงานย้ายถิ่นในประเทศไทย คนที่ถูกจัดว่าเป็น “แรงงานอพยพ” ในประเทศไทยจำนวนมากมีภูมิหลังและประสบการณ์ถูกบังคับให้ย้ายถิ่นมากกว่าเลือกย้ายถิ่นด้วยความสมัครใจ จากข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลที่ยินดีเล่าประวัติส่วนตัวอย่างละเอียด พบว่าพวกเขามีประสบการณ์พลัดถิ่นซับซ้อนเกินกว่าจะติดป้ายใดๆ ให้พวกเขาได้ตามวิชาการศึกษาการย้ายถิ่น เพราะนั่นคือการลดทอนความซับซ้อนในภูมิหลังและความหมายของการกลับพม่าให้เป็นไปตามกรอบการแบ่งประเภทที่มีอยู่แล้ว

บทความนี้เขียนขึ้นจากการศึกษาและสังเกตความเคลื่อนไหวและกิจกรรมการใช้ชีวิตของผู้ให้ข้อมูลในเมือง 3 แห่ง ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่า คือ เมืองเมียวดี เมืองพะอัน ในเขตปกครองรัฐกะเหรี่ยง และเมืองมะละลำโย ในเขตปกครองรัฐมอญ รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการทำงานภาคสนามระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. 2014 ถึงเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 2015 รวมมีผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 37 ราย ส่วนใหญ่มีภูมิหลังทางชาติพันธุ์เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและมอญ ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มหลักในพื้นที่ศึกษา กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ก็มีเช่น พม่า ปะโอ ยะไข่ เป็นต้น มากกว่าร้อยละแปดสิบของ

ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด คือคนที่เพิ่งกลับพม่า นับจากปี 2012 เป็นต้นมา พวกเขาทำธุรกิจหลากหลายชนิดและมีระดับของความก้าวหน้าเชิงธุรกิจแตกต่างกัน ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงที่สามารถตั้งต้นธุรกิจได้ระดับหนึ่งแล้ว และกำลังทดลองและพัฒนาความอยู่รอดของกิจการอยู่ กลุ่มหลังนี้ยังไม่ปิดทางความเป็นไปได้ของการกลับไปทำงานต่างประเทศอีกครั้ง หากธุรกิจที่ทำล้มเหลว ผู้วิจัยได้ยินเรื่องราวของคนกลับมาทำธุรกิจ ล้มเหลว และออกไปทำงานที่อื่นอีก แต่ไม่ได้เก็บข้อมูลในส่วนนี้ เพราะคนกลุ่มนี้ไม่อาจติดตามตัวได้

ผู้วิจัยเสนอว่า การก่อเกิดของผู้ประกอบการรายใหม่ในพม่าเป็นการตัดบรรจบกันของความตื่นตัวต่อโอกาสระดับปัจเจกบุคคลกับพลังอำนาจต่างๆ ในสังคมพม่า การแสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ เพื่อมีชีวิตที่ดีขึ้นเกี่ยวโยงใกล้ชิดกับโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง มิใช่เป็นผลจากความสามารถเฉพาะบุคคลทั้งหมด พลังทางการเมืองและสังคมมีส่วนร่วมสร้างปรากฏการณ์กลับพม่าและกลายเป็นผู้ประกอบการ ทั้งความรู้สึกมีเสรีภาพและความปลอดภัย การสั่งสมทุนมาจากอดีต ความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านเกิด และสถานการณ์เฉพาะทางการเมืองและเศรษฐกิจในพม่า การกลับพม่ามาเป็นผู้ประกอบการเป็นการเคลื่อนย้ายกลับ ที่บ่งบอกว่าชีวิตทางสังคมของคนเหล่านี้เป็นเรื่องเชิงกระบวนการที่ยังไม่สิ้นสุดลง การเคลื่อนย้ายกลับจึงเปิดรับความเป็นไปได้ใหม่ๆ เพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีหรือน่าพึงพอใจกว่าในอดีต ในสังคมพม่ายุคปฏิรูปประเทศ พวกเขา มองประเทศต้นทางเป็นพื้นที่ทางสังคมแห่งความเป็นไปได้ และเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับพลังอำนาจต่างๆ การสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าและน่าพึงพอใจกว่าจึงไม่ใช่การฝังรากแน่นในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง การกลับพม่าและกลายเป็นผู้ประกอบการจึงเป็นการเคลื่อนย้ายที่ต่อเนื่องจากอดีต ที่ชีวิตทางสังคมของผู้คนในภูมิภาคนี้ใช้มาตลอด 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ข้อถกเถียงเรื่อง “บ้าน” และการกลับ

ในเบื้องต้น เรื่องราวการเดินทางกลับพม่าและดำรงชีพด้วยการทำธุรกิจขนาดเล็กในบทความนี้อาจดูคล้ายกับสิ่งที่เรียกว่า การย้ายถิ่นกลับบ้าน/ประเทศต้นทาง ในสาขาวิชาการศึกษาการย้ายถิ่น (migration studies) อย่างไรก็ตาม บทความนี้ตั้งข้อสงสัยต่อ

แนวคิดการย้ายถิ่นกลับบ้าน/ประเทศต้นทาง (return migration) แบบดังกล่าว เพราะแนวคิดนี้มักอธิบายว่า การย้ายถิ่นกลับนี้คือการกลับไปตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในประเทศต้นทาง และเป็นการกระทำที่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ ทักษะการย้ายถิ่นกลับประเทศแบบนี้เป็นที่ยอมรับและใช้กันทั่วไป แต่ผู้เขียนเห็นว่าเราต้องศึกษาเรื่องนี้อย่างระมัดระวัง เพราะฐานคิดเช่นนี้แฝงตรรกะความคิดแบบติดอยู่กับที่ (Cresswell 2006; Malkki 1992) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ นั่นคือ การมองว่าการกลับไปสังคมต้นทางเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ เพราะมนุษย์ใช้ชีวิตปกติอยู่ในสังคมหรือพื้นที่ทางกายภาพแห่งใดแห่งหนึ่งที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมชัดเจนแน่นอน ทักษะแบบนี้ที่กักตักเอาเองว่าเป็นจุดสิ้นสุดของการเดินทาง มองข้ามความซับซ้อนเชิงกระบวนการของปรากฏการณ์นี้ และไม่เห็นความจำเป็นที่จะตอบคำถามว่า ทำไมคนถึงกลับไปอยู่ประเทศต้นทาง เพราะมองว่าการกลับไปอยู่กับที่ในสังคมบ้านเกิดนั้นเป็นภาวะ “ปกติ” อยู่แล้ว

คำว่า “บ้าน” (home) ในทางสังคมศาสตร์เป็นแนวคิดที่มีข้อถกเถียงมากมาย “บ้าน” เป็นได้ทั้งความคิดรวบยอดที่สื่อถึงความรู้สึกที่เป็นบ่อเกิดของความปรารถนาและการโยยหาอดีต เป็นพื้นที่ทางสังคมที่ให้ความรู้สึกเป็นส่วนตัว คุ้มครองจากภัยต่างๆ พร้อมหล่อเลี้ยงผู้ร่วมสร้างความรู้สึกเป็นบ้าน และเป็นปฏิภานเยียวยาแก่คนที่ตกอยู่ในสภาวะระหว่างกลาง เป็นเหมือนยาถอนพิษจากความรู้สึกสังคมล่มสลาย เพื่อให้กลับมารู้สึกมั่นคงและแน่นอน (Markowitz 2004) “บ้าน” ยังมีความสำคัญหรือไม่ ในทางหนึ่ง โลกแห่งการเชื่อมต่อและเคลื่อนย้ายได้ทำลายความรู้สึกผูกพันกับ “บ้าน” หรือสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ซึ่งครั้งหนึ่งเคยสนิทแนบแน่นและทำให้เขตแดนเชิงวัฒนธรรมพร่าเลือน ในอีกทางหนึ่ง “บ้าน” ไม่ได้หมดความสำคัญลงไปเสียทีเดียว ยังเป็นความคิดเชิงวัฒนธรรมที่ทรงอิทธิพลโดดเด่น และคอยรบกวนการคิดเรื่อง “บ้าน” ในฐานะสิ่งที่มีแก่นสารและไม่เปลี่ยนแปลง และคลี่ออกมาเป็นการต่อสู้เชิงการเมืองวัฒนธรรม (Gupta and Ferguson 1992)

ในบทความนี้ ผู้ให้ข้อมูลเดินทางกลับประเทศต้นทางในทางกายภาพจริง แต่ก็ไม่อาจสรุปตรงๆ ได้ว่า นี่คือการย้ายถิ่นกลับบ้านดังคำอธิบายที่อธิบายกันทั่วไปในการศึกษาการย้ายถิ่น บทความนี้ไม่ได้มุ่งวิเคราะห์การให้ความหมายของ “บ้าน” และ “การกลับ

บ้าน” ของคนกลับบ้านมา หากเน้นศึกษาที่ไปที่ทางสังคมของการเดินทางกลับบ้านของอดีตผู้พลัดถิ่น และตำแหน่งแห่งที่ของปรากฏการณ์นี้ในบริบทความเปลี่ยนแปลงทางสังคม สิ่งที่ปรากฏชัดก็คือ การเดินทางกลับมานี้เป็นกระบวนการที่ยังไม่สิ้นสุด คนกลับบ้านมาส่วนใหญ่ทำสิ่งนี้ในฐานะโครงการทดลองและรอดูความเป็นไปได้ มิใช่เพียงเพราะพวกเขาให้ความสำคัญกับความรู้สึก “ได้กลับบ้าน” การเดินทางกลับมานำพวกเขากลับไปสู่การอยู่ร่วมกับคนที่คุ้นเคยและมีวัฒนธรรมในแบบเดียวกัน นั่นก็คือการกลับไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมชุดหนึ่งที่แผ่ความเป็นไปได้แบบต่างๆ เอาไว้ ทั้งการได้อยู่ใกล้ชิดกับคนที่รัก และได้อาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์นั้นเป็นยุทธวิธีสนับสนุนโครงการกลับบ้าน ดังที่ผู้เขียนได้อภิปรายไว้ในงานอีกชิ้น (ประเสริฐ แรงกล้า และ สิริไพลิน สิงห์อินทร์ 2559) ขณะเดียวกัน การกลับไปอยู่บ้านเกิดมีเรื่องที่ต้องระมัดระวังด้วย ดังผู้ให้ข้อมูลชายชาวมอญคนหนึ่งเล่าว่า “กลับมาอยู่ที่นี่ ใจต้องหนักแน่น ไม่หวั่นไหว คนคอยดูว่าเราทำอะไร บางคนอิจฉาและวิจารณ์ไปต่างๆ นานา”

ผู้เขียนเห็นว่าปรากฏการณ์กลับบ้านและกลายเป็นผู้ประกอบการนี้มีลักษณะเป็น “การกลับไปบ้าน” (homecomings) ตามที่ฟราน มาร์คโควิทซ์ (Fran Markowitz) เสนอให้ทำความเข้าใจการกลับไปบ้านในฐานะจุดบรรจบกันอย่างอลหม่านของความปรารถนาส่วนบุคคลที่จะมีชีวิตที่น่าพึงพอใจและมีคุณค่าอย่างจริงจัง (Markowitz 2004) ความปรารถนานี้ถูกคำนวณอยู่ด้วยจินตนาการทางวัฒนธรรมแบบต่างๆ ถูกหล่อเลี้ยงโดยกลุ่มทางสังคม และทำออกมาในรูปของปฏิบัติการเคลื่อนย้าย ฉะนั้น การเคลื่อนย้ายจึงไม่ใช่แค่เพียงความพยายามระดับปัจเจกบุคคลที่ไร้ข้อกังวล บทความนี้ยังเห็นด้วยกับจุดยืนที่แอนเดอร์ส สเตฟานส์สัน (Anders Stefansson) เสนอว่า การกลับไปบ้านมีความมุ่งหวังหลักอยู่ที่การสร้างชีวิตอนาคตที่น่าพอใจและดีกว่า (Stefansson 2004) และควรก้าวไปให้พ้นการรื้อหรือวิพากษ์วิจารณ์ความหมายของ “บ้าน” ในการศึกษาการย้ายถิ่นกลับประเทศต้นทาง ที่มักอธิบายถึงมายาคติ ภาพลวง และความเป็นไปไม่ได้จริงของ “บ้าน” เมื่อคนพลัดถิ่นได้กลับไปสู่หมู่บ้านหรือตำแหน่งที่ทางภูมิศาสตร์เดิมที่พวกเขาจากมา (Rapport and Dawson 1998; Warner 1994) ฉะนั้น สิ่งที่บทความนี้สนใจคือการกลับมามีที่ไปที่ไปและความหมายเชิงสังคมอย่างไร ไม่ใช่การตอบว่าพวกเขากำลังกลับไปไหน

ธุรกิจขนาดเล็กใหญ่ ในพม่า

ปรากฏการณ์คนพม่ากลับบ้านแสดงถึงแนวทางการดำรงชีพที่ประเทศบ้านเกิดภายหลังความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการเลือกสิ้นสุดสภาวะการพลัดถิ่นไปอยู่ต่างแดน คนกลุ่มนี้เป็นเจ้าของธุรกิจขนาดเล็กที่เริ่มมีจำนวนมากขึ้นจากที่เคยเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่น่าทำในอดีต ที่ผ่านมา การพลัดถิ่นออกไปต่างประเทศ (ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ และเกาหลีใต้) และการกลับบ้านมีลักษณะหมุนเวียนเป็นวงจร คนกลับบ้านและมีเงินก้อนหนึ่งเก็บกลับมาพักอยู่พม่าได้ไม่นานก็ต้องกลับไปหางานทำต่างประเทศอีก เพราะแทบจะไม่สามารถสร้างแนวทางการดำรงชีพใดๆ ให้อยู่รอดได้ต่อเนื่อง เงินที่ได้มาถูกใช้เพื่อการกินอยู่ประจำวันหรือปรับปรุงบ้านเรือน เมื่อมีแต่รายจ่ายไม่มีรายได้ใหม่ เงินก็หมด ต้องค้นหาทางอพยพอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนหนุ่มสาวในวัยแรงงาน นับตั้งแต่ปี 2012 เป็นต้นมา คนสัญชาติพม่าจำนวนหนึ่งจากหลากหลายภูมิภาคหลังทางชาติพันธุ์เริ่มสามารถหาวิถีทางเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้ด้วยการทำธุรกิจเล็กๆ

วงจรการเคลื่อนย้ายไปต่างประเทศและกลับบ้านที่กล่าวข้างต้นยังคงเป็นสภาพปัจจุบันของชุมชนในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่า โดยไม่ได้เจ็องหายไป และยังคงเป็นลมหายใจสำคัญแก่ความเป็นอยู่ของครัวเรือนและสภาพเศรษฐกิจของท้องถิ่น คนทำธุรกิจขนาดเล็กเหล่านี้ยังมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรทั้งหมด ดังคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งว่า “คนที่กลับมาแล้วอยู่ได้มีน้อยมาก สมมติคนกลับมาสิบคน จะอยู่บ้านได้ยาวจริงๆ เพียงหนึ่งหรือสองคน คนที่เหลืออยู่ไม่ได้ อยู่แล้วไม่มีงานทำ ไม่มีเงินใช้” การกลายเป็นผู้ประกอบการจึงไม่ใช่ทางแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากที่สามารถนำไปปรับใช้เป็นวงกว้างได้ แต่คำถามที่ต้องถามต่อก็คือ การเริ่มปรากฏตัวของคนเหล่านี้มีความเป็นมาที่สัมพันธ์กับบริบทความเปลี่ยนแปลงของสังคมพม่าหรือไม่ อย่างไร

ในด้านภาพรวมของคนพม่ากลับบ้านและดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการทำธุรกิจขนาดเล็กนั้น พวกเขาทำงานกันในกลุ่มธุรกิจ 3 หมวดหมู่ใหญ่ คือ

1) ธุรกิจที่เกี่ยวกับการเดินทาง ยานพาหนะ และการขนส่ง ธุรกิจกลุ่มนี้คือการจัดหา ยานพาหนะ การให้บริการขนส่งคนและสิ่งของในพื้นที่เมือง ระหว่างเมือง หรือในบริเวณ ชายแดนระหว่างประเทศ โดยเฉพาะระหว่างเมืองใหญ่อย่างพะอานและเมาะล่ำโยกับเมือง ติดชายแดนของไทยเช่นเมียวดี อุปสงค์หลักต่อธุรกิจกลุ่มนี้เกิดจากความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ทางเศรษฐกิจกับประเทศไทย ทั้งในแง่ของแหล่งที่การเดินทางไปหางานทำ หารายได้ และการขนส่งนำเข้าสินค้าเพื่อการบริโภคอุปโภค รวมถึงการซ่อมแซมบำรุงรักษารถยนต์ งาน กลุ่มนี้ประกอบด้วยการค้ารถยนต์มือสอง การขับรถโดยสารประจำทางและรถแบบจ้างเหมา ร้านซ่อมแซมเครื่องยนต์ ร้านซ่อมปะผุตัวถังและท่อไอเสีย ร้านซ่อม/ขายยางรถยนต์ ร้าน ขายอะไหล่ ร้านขายน้ำมัน ร้านคาร์แคร์ล้างรถ สามล้อหรือมอเตอร์ไซค์รับจ้าง

2) ธุรกิจเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ อาชีพกลุ่มนี้เกิดขึ้นเพื่อ รองรับการใช้จ่ายเงินที่หาได้เพื่อการเก็บออมไว้ใช้ระยะยาว และการปรับปรุงหรือสร้างบ้านเรือน ธุรกิจเหล่านี้ครอบคลุมตั้งแต่ขายหน้าซื้อขายที่ดิน ช่างรับเหมาสร้างบ้าน ร้านผลิตเสาปูน ท่อปูนและอิฐ ร้านทำอูมิเนียม ในปัจจุบัน คนบางส่วนเปลี่ยนการเก็บออมเงินจากเดิมซื้อ ทองคำมาเป็นการซื้อที่ดินในทำเลที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจ เมื่อซื้อที่ดินหรือมีที่ดินเดิม อยู่แล้ว บางส่วนก็นิยมซ่อมแซมหรือสร้างบ้านใหม่ ซึ่งนำไปสู่ความต้องการวัสดุก่อสร้าง

3) ธุรกิจเกี่ยวกับการผลิตอาหารและการให้บริการต่างๆ ธุรกิจกลุ่มนี้มีความ หลากหลายมาก นับตั้งแต่การทำฟาร์มไก่ไข่ การเปิดร้านน้ำชากาแฟ ร้านขายหมาก ร้าน อาหารตามสั่ง ร้านอาหารปิ้งย่างและเครื่องดื่ม ร้านของชำ ร้านขายเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ร้านขายชุดนักกีฬา การรับจ้างถ่ายวิดีโอ ร้านเสริมความงาม รถขายอาหารสำเร็จรูป การ รับส่งเงินและสิ่งของกลับบ้าน สิ่งที่ผู้ผลิตและร้านค้าเหล่านี้เสนอขายมีทั้งสินค้าเพื่อการ บริโภคพื้นฐาน เช่น ไข่ไก่ อาหารจานเดียว น้ำมันและเครื่องปรุงอาหาร ไปจนถึงสินค้าที่มี ลักษณะสมัยใหม่ เช่น เสื้อผ้าแฟชั่น ชุดนักกีฬา เครื่องสำอาง และบริการถ่ายวิดีโอบันทึก งานพิธีต่างๆ

ทักษะผู้ประกอบการ

ความสามารถในการเริ่มทำธุรกิจขนาดเล็กที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นเรื่องที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่ใช่ทุกคนพม่าที่เดินทางกลับบ้านทุกคนจะทำได้ การริเริ่มทำแต่ละอาชีพนั้นมีที่มาที่ไป และเงื่อนไขเฉพาะตัว ไม่ใช่สิ่งที่ลอกเลียนกันหรือมีสูตรสำเร็จให้เดินตามได้ ความรู้สึกประหลาดใจของนิตเมื่อรับรู้ว่าคุณอดิติกน่องที่เคยเรียนรู้งานทำอาหารไทยกับตนที่กรุงเทพฯ กำลังมีกิจการร้านอาหารในพม่าที่กำลังไปได้ดี เป็นแรงผลักดันสำคัญให้เขาเปลี่ยนเส้นทางชีวิตจากพ่อครัวใหญ่ของภัตตาคารในกรุงเทพฯ มาเป็นเจ้าของร้านอาหารเล็กๆ ที่บ้านเกิด อารมณ์ความรู้สึกแบบของนิตยังเกิดขึ้นกับกรณีศึกษาอื่นๆ สิ่งที่น่าค้นคว้าต่อไปก็คือ อดิติกน่องพลัดถิ่นเหล่านี้รับรู้และคิดอะไร ทำไมพวกเขาจึงตัดสินใจเดินทางกลับไปใช้ชีวิตที่พม่าและเริ่มต้นชีวิตผู้ประกอบการ การทำความเข้าใจเรื่องเหล่านี้จะชัดเจนขึ้นหากใช้กรณีศึกษาอื่นๆ มาร่วมประกอบการอภิปรายด้วย ในที่นี้ขอยกกรณีศึกษาที่น่าสนใจสั้นๆ มาประกอบ อีก 2 กรณี คือ เรื่องของอ้วนและเรื่องของปี

อ้วน ชายกะเหรี่ยงร่างท้วมท่าทางใจดีวัย 47 ปี ทำงานจิปาะกะกับเจ้าแม่ร้านขาย/ซ่อมยางรถยนต์แห่งหนึ่งในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก มาร่วมสามสิบปีโดยไม่เคยเปลี่ยนนายจ้างเลย อ้วน ภรรยา และลูกอีกสองคนเป็นที่เอ็นดูของนายจ้าง มีที่อยู่อาศัยและอาหารฟรี นายจ้างส่งเสียลูกทั้งสองคนให้ได้เรียนหนังสือ (ลูกชายคนโตจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งของไทยเมื่อปี 2013) อ้วนเคยซื้อที่ดินผืนหนึ่งแถบชานเมืองเมียวดีเอาไว้ในปี 2007 ต่อมา เขาลงทุนเปิดเป็นร้านขายของชำ โดยให้พี่สาวมาอยู่ดูแลร้านให้ เขาพบว่านับตั้งแต่ปี 2011 ร้านค้าของพี่สาวมียอดขายดีขึ้นมาก เพราะมีคนมาปลูกบ้านอยู่อาศัยใกล้ๆ มากขึ้น แต่ยังมีร้านค้าน้อย อ้วนคิดว่าเขายังทำการค้าขายเพิ่มได้อีก เขาและภรรยาตัดสินใจลาออกจากบ้านเจ้าแม่มาอยู่ที่เมืองเมียวดีในปลายปี 2013 ภรรยาของอ้วนเปิดร้านขายอาหารไทยซึ่งมียอดขายดีมาก ร้านของอ้วนและภรรยา มีรายได้อย่างน้อยวันละ 50,000-70,000 จี๊ต (ประมาณ 1,500-2,100 บาท) วันที่ขายดีก็ได้เงินมากกว่า 100,000 จี๊ต (ประมาณ 3,000 บาท) ครอบครัวนี้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นมาก เพราะมีรายได้สูงกว่าเดิมมาก (เงินเดือนเดือนสุดท้ายของการทำงานเป็นลูกจ้างของอ้วนคือ 5,000 บาท)

ปี สาวกะเหรี่ยงวัย 27 ปี เติบโตขึ้นมาในชุมชนยากจนด้านทิศเหนือของเมืองพะอาน เธอเป็นลูกคนที่สองในจำนวนพี่น้องทั้งหมด 8 คน ปีไปทำงานเป็นแม่บ้านอยู่ที่กรุงเทพฯ เหมือนหญิงสาวคนอื่นๆ ในรัฐกะเหรี่ยง เธอไม่ได้เล่าถึงการทำงานแม่บ้านในช่วงแรกมากนัก แต่บอกว่ามีรายได้ 12,000-16,000 บาทต่อเดือน จากการทำงานเป็นแม่บ้านในฟิตเนสแห่งหนึ่ง (งานสุดท้ายที่ทำก่อนกลับพม่า) ต้นปี 2014 น้องชายของเธอ (ผู้กลับมาอยู่พม่าก่อน) ติดต่อเธอให้ร่วมลงทุนเปิดร้านขายชุดนักฟุตบอล เธอส่งเงินให้น้องชาย (ประมาณ 120,000 บาท) หลังเปิดร้านเพียงสามเดือน ร้านดังกล่าวมียอดขายดี โดยเฉพาะเสื้อฟุตบอล เธอบอกว่าคนพม่านิยมเล่นฟุตบอลไม่ว่าในฤดูไหน น้องชายของเธอก็เล่นฟุตบอล จึงชวนเพื่อนๆ มาซื้อของที่ร้าน ยิ่งมีการจัดแข่งขัน ลูกค้าก็จะสั่งเสื้อฟุตบอลครั้งละจำนวนมากๆ ปีตัดสินใจออกจากงานที่ประเทศไทยและกลับมาทำร้านค้าดังกล่าวกับน้อง พร้อมขยายสินค้าอุปกรณ์กีฬาให้มีหลากหลายมากขึ้น อาทิ รองเท้าฟุตบอล ลูกฟุตบอล ไม้แบดมินตันและลูกขนไก่ รวมทั้งขายเสื้อผ้าเด็กด้วย

ลักษณะร่วมของนิต อ้วน และปี คือการเข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพม่าด้วยการใช้ “ทักษะผู้ประกอบการ” (entrepreneurial skills) พวกเขาทั้งสามคนมีคุณลักษณะตามที่อิสราเอล เคิร์ซเนอร์ (Israel Kirzner) เรียกว่า “ความเป็นผู้ประกอบการ” ซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญคือมี “ความตื่นตัว” ในฐานะของความสามารถในการค้นพบโอกาส ทำกำไรที่คนอื่นมองไม่เห็น (Kirzner 1997, 72) เมื่อมองความรู้สึกของนิตเปรียบเทียบกับความคิดของปีและอ้วน เราจะพบว่านั่นคือความรับรู้ใหม่เกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศบ้านเกิด เรื่องราวเกี่ยวกับความก้าวหน้าของลูกน้องเก่าของนิต ร้านค้าของพี่สาวของอ้วน และร้านเสื้อฟุตบอลของน้องชายของปี กระตุ้นให้คนทั้งสามหันมาสนใจและมองเห็น “โอกาสของชีวิตทางสังคม” ที่คนอื่นมองไม่เห็น คนเหล่านี้มีทักษะผู้ประกอบการและใช้ทักษะนี้ในการคาดเดาความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ

ตลาดในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่าหลังการดำเนินนโยบายปฏิรูปของรัฐบาลสมัยประธานาธิบดีอูเตงเส่งขยายตัวสูงมาก ภายหลักรัฐบาลพม่าดำเนินนโยบายเปิดประเทศทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่มาตั้งแต่ปี 2011 สินค้าและบริการหลายชนิดยังหาซื้อไม่ได้ในสังคมพม่า แม้คนจะเริ่มมีกำลังซื้อและเต็มใจอยากใช้จ่ายเงิน คนที่รู้ข้อมูลเกี่ยวกับตลาดที่ยัง

มีช่องว่างดังกล่าวในสังคมพม่าจึงสามารถเข้าไปเติมเต็มอุปสงค์ที่เติบโตสูงมากในระบบตลาด ดังที่อ้วนเล่าถึงที่มาของการเปิดร้านอาหารไทยแบบตามสั่งตอนหนึ่งว่า “คนที่นี่กินอาหารไทยเป็นกันทั้งนั้น แต่ว่าร้านอาหารไทยส่วนใหญ่มีราคาแพง เราขายในราคาไม่แพง คนก็ติดใจ วัตถุดิบก็ไม่ได้หายาก ขั้บรชขำ่ม (สะพาน) ไปแม่สอดก็ได้ของสดกลับมา”

ทักษะผู้ประกอบการเป็นพลังผลักดันให้คนเหล่านี้คิดทบทวนสถานะของชีวิตในปัจจุบันและค้นหาทิศทางชีวิตใหม่ ๆ ในอนาคต หลายคนยอมรับว่าการคิดกลับพม่าของตนในช่วงต้นเป็นเรื่องของ “การทดลอง” การทดลองนี้ให้ผลที่แตกต่างกันไปในแต่ละรายที่สำคัญคือ การกลับมาดำรงชีพอยู่ในพม่าสร้างและสั่งสมชุดประสบการณ์ใหม่ ๆ ในกรณีที่สามารถประคองธุรกิจของตนให้เดินไปได้ พวกเขาตระหนักในศักยภาพที่ตนเองมี และมีจินตนาการใหม่เกี่ยวกับอนาคตของตนเองและของสังคมที่ตนกลับไปอยู่อาศัย ดังที่ปีบอวกว่า “คิดว่าร้านเสียพอไปได้ ยังไม่คิดจะกลับไปกรุงเทพฯ เตรียมตัวว่าจะปักหลักอยู่ที่นี้ ตั้งแต่กลับมาก็ได้ยืนแต่ข่าวดิ การค้าขายธุรกิจก็ดีขึ้นเรื่อยๆ ดูอย่างโรมแรม มีการสร้างใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ”

การตัดบสรจบกับพลังทางสังคม

การอธิบายเรื่องคนกลับพม่าและกลายเป็นผู้ประกอบการในที่นี้ตระหนักในข้อจำกัดของแนวคิด “ความเป็นผู้ประกอบการ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยนัยที่ใช้กันในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ ความเป็นผู้ประกอบการมักมีความหมายจำเพาะแค่ความคิดสร้างสรรค์แบบอัจฉริยะในองค์กรธุรกิจ หรือในภาคเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ และแฝงปรัชญาปัจเจกชนนิยมเชิงวิธีวิทยา (methodological individualism) อยู่มาก (ดูการวิจารณ์เชิงแนวคิดเพิ่มเติมใน Gough, Langevang and Namatovu 2013; Langevang, Gough, Owusu and Osei 2014 และ Steyaert and Katz 2004 เป็นต้น) นั่นคือการยึดเอาการตัดสินใจและการกระทำของปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยพื้นฐานของกระบวนการวิเคราะห์และทำความเข้าใจสังคม อันกลายเป็นความเชื่อว่าการปรากฏการณ์ทางสังคมคือผลรวมของความคิดและทัศนคติระดับปัจเจกบุคคล การศึกษาเรื่องราวใดๆ สามารถทำได้ผ่านการเข้าใจมุมมองความคิดและการตัดสินใจของ

บุคคล การใช้ปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยการวิเคราะห์นั้นจึงอาจเพิกเฉยหรือมองข้ามปัจจัยเชิงโครงสร้างสังคมที่ไม่อาจลดทอนลงมาเป็นหน่วยระดับบุคคลได้

หากพิจารณาปัญหาข้างต้นร่วมกับสถานการณ์ปัจจุบันในพม่า การใช้กรอบความคิดเรื่องทักษะผู้ประกอบการก็อาจขาดพลังของการอธิบายที่น่าเชื่อถือไป กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงในพม่า ณ ปี 2015 ยังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านและยังมีปัญหาอีกมาก ดังที่ ออง ดิน (Aung Din) อดีตผู้นำนักศึกษาในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ค.ศ. 1988 ได้แสดงความเห็นไว้เมื่อให้สัมภาษณ์กับบรรณาธิการภาคภาษาอังกฤษของเว็บไซต์ข่าว *The Irrawaddy* ว่า สังคมพม่ายุคหลังระบอบประชาธิปไตยยังไม่สามารถปรับไปสู่ระบบการเมืองใหม่ที่ให้เสรีภาพและความเสมอภาคยุติธรรม (Aung 2015) โครงสร้างอำนาจการเมืองยังกระจุกตัวอยู่ที่กองทัพและกลุ่มนายทหาร การเจรจาหยุดยิงระหว่างรัฐบาลพม่าและกองกำลังชนกลุ่มน้อยยังล่าช้าและไม่ชัดเจน ปรากฏการณ์การเดินทางกลับพม่าจึงไม่ได้เป็นเพียงผลรวมของการตัดสินใจและความสามารถของปัจเจกบุคคล เพราะสถานการณ์เศรษฐกิจการเมืองทั่วไปของประเทศพม่ายังเป็นเงื่อนไขส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อความตื่นตัวของปัจเจกบุคคลอยู่ด้วยอย่างมีนัยสำคัญ

ในบรรดานักคิดเรื่อง "ความเป็นผู้ประกอบการ" ข้อเสนอในประเด็นว่าด้วยทักษะผู้ประกอบการของเคิร์ชเนอร์จะก้าวหน้ามากกว่าคนอื่นๆ เขาเห็นว่าการกระทำทางเศรษฐกิจของมนุษย์เป็นเรื่องที่ประเมินไปตามการรับรู้สถานการณ์ (Kirzner 1997) ไม่ใช่กลไกความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายและวิธีการที่ทำงานเพียงขั้นเดียว การตัดสินใจเกิดเป็นลำดับในหลายช่วงเวลาตามการรับรู้ข้อมูลและประสบการณ์ นั่นคือการมองการตัดสินใจของผู้ประกอบการในลักษณะกระบวนการ ผู้เขียนเสนอว่า มีความจำเป็นต่อผลักดันคำอธิบายของเคิร์ชเนอร์ไปให้พ้นกรอบปรัชญาความคิดแบบปัจเจกชนนิยมเชิงวิวิธวิทยา กล่าวคือ มองการรับรู้สถานการณ์และการตัดสินใจในเชิงกระบวนการที่มีมิติเชิงพื้นที่และเวลา ไม่ใช่ทักษะผู้ประกอบการที่เป็นการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลอย่างไร้ข้อจำกัด แต่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับอำนาจทางสังคมต่างๆ

ผู้เขียนเห็นว่าการก่อเกิดของผู้ประกอบการรายใหม่ในพม่าเป็นการตัดบรรจบกันของความตื่นตัวของโอกาสระดับบุคคลกับพลังอำนาจต่างๆ ในบริบทสังคมพม่า

การแสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ ให้ชีวิตดีขึ้นเกี่ยวโยงใกล้ชิดกับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง มิใช่เป็นความสามารถโดยสมบูรณ์ของปัจเจกบุคคลเอง ดังการอธิบายเรื่อง ความเป็นผู้ประกอบการในความคิดกระแสหลัก พลังทางการเมืองและสังคมจึงมีส่วนร่วม สร้างปรากฏการณ์กลับพม่าและกลายเป็นผู้ประกอบการ ความตื่นตัวที่จะกลับไป เป็นผู้ประกอบการในสังคมพม่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่โดยสัมพันธ์ใกล้ชิด กับความรู้สึกรักมีเสรีภาพและความปลอดภัย ภายใต้เงื่อนไขของสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจที่ยังไม่แน่นอน ความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านเกิด การสั่งสมทุนชนิดต่างๆ ดัง จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

เสรีภาพและความปลอดภัย

การกลับไปเป็นผู้ประกอบการในพม่าสัมพันธ์กับบริบททางสังคมอย่างมีนัยสำคัญ โอกาสทางเศรษฐกิจไม่ใช่แค่เรื่องช่องว่างระหว่างอุปสงค์และอุปทานเท่านั้น หากแต่เป็น โอกาสการพัฒนาทิศทางชีวิตใหม่ๆ ที่เป็นไปได้จริง มีสภาพทางสังคมของพื้นที่หนุนเสริม นั่นคือ การมีความปลอดภัยในชีวิตประจำวัน และมีบรรยากาศแห่งเสรีภาพเพิ่มมากขึ้น ภายหลังจากลงนามหยุดยิงระหว่างรัฐบาลพม่าและกองกำลังชนกลุ่มน้อยกะเหรี่ยงในปี 2012 สถานการณ์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ไม่มี การสู้รบรุนแรง การกดขี่ทำร้ายประชาชนโดยทหารพม่าก็มีจำนวนน้อยลงมาก ประชาชน สามารถเดินทางและทำงานได้อย่างอิสระและปลอดภัย แม้ยังมีการตั้งด่านตรวจเอกสาร และเรียกเก็บเงินกลุ่มกองกำลังต่างๆ (Karen Human Rights Group 2014)

การสำรวจภาคสนามพบว่า คนพม่ามีความปลอดภัยในชีวิตและมีเสรีภาพในการ เดินทางและการประกอบอาชีพมากขึ้น การใช้ชีวิตประจำวันและการทำงานปราศจากภัย คุกคาม โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาและอันตรายถึงชีวิตที่เกิดขึ้นจากการสู้รบ ในอดีต สภาพการณ์นี้เด่นชัดในเขตเมืองมากกว่าในเขตชนบทห่างไกล การอยู่อาศัยใน เมืองมีอิสระ ปราศจากการบังคับข่มขู่ ขณะที่คนชนบทยังอาจเจอการเรียกเก็บภาษีตาม อำเภोजอยอยู่บ้าง แต่ในภาพรวมก็ถือว่ามีความปลอดภัยสูง ในระหว่างทานอาหารค่ำ ณ ร้านอาหารแห่งหนึ่งนอกเมืองพะอัน ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งกล่าวว่า "มีตัวอย่างนี้ ถนนก็ยังมิ

รถวิ่งไปวิ่งมา คนออกนอกบ้านมากินข้าวหรือทำธุระได้ เมื่อก่อนทำแบบนี้ไม่ได้ มีดค์่า
น้อย คนก็ไม่กล้าไปไหน ไม่รู้ระหว่างทางจะเจออะไร”

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการคือ ความปลอดภัยในทรัพย์สินที่หามาได้
โดยสุจริต ในยุครัฐบาลเผด็จการทหาร คนไม่ค่อยอยากทำธุรกิจการค้า เพราะหากค้าขาย
ดี ก็จะมีกลุ่มกองกำลังทหารมาข่มขู่ขอเงิน และจะทำร้ายร่างกายหากไม่ยอมให้เงิน โดยที่
เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่อาจช่วยปกป้องได้ ปัญหานี้สร้างความเจ็บช้ำใจแก่ผู้ประกอบการที่
ลงทุนลงแรงทำงาน แต่กลับถูกคนอื่นมาขอใช้เงินฟรีๆ นิดเจ้าของร้านอาหารหมู่มิตตะคือ
คนหนึ่ง ที่บอกว่า เขาตัดสินใจกลับมาเปิดร้าน ส่วนหนึ่งก็เพราะเห็นว่าบ้านเกิดมีความ
ปลอดภัยในทรัพย์สิน ไม่มีใครมาบังคับยึดเงินออมที่ได้จากการทำงานหรือทรัพย์สินที่
ปัจเจกบุคคลครอบครองดังเช่นอดีต จากประสบการณ์เปิดร้านอาหารมาปีเศษ นิดย้าว่า
“ตอนนี้ ไม่มีใครมาบังคับขอเงินแล้ว มีอิสระมากขึ้น ใครอยากทำอะไรก็ทำได้”

ความปลอดภัยในการครอบครองทรัพย์สินยังแสดงให้เห็นผ่านความคึกคักของ
การลงทุนซื้อที่ดิน ในยุคการปฏิรูปและเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ ที่ดินมีราคาพุ่งสูงเพราะ
คนนิยมลงทุนซื้อหาที่ดิน โดยเฉพาะในทำเลที่มีการคาดการณ์ว่าจะได้รับการพัฒนา
และเติบโตเป็นเมืองใหญ่ต่อไป เพราะที่ดินดังกล่าวจะมีมูลค่าสูงต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะ
ใช้ประโยชน์เองหรือขายเอากำไร ความปลอดภัยในทรัพย์สินทำให้การซื้อที่ดินเช่นนี้
เป็นการออมในรูปแบบหนึ่งในปัจจุบัน การเก็บเงินที่ได้จากการไปทำงานต่างประเทศใน
รูปของทองคำ เปลี่ยนมาสู่การซื้อที่ดินเก็บไว้ โดยให้พ่อแม่ซึ่งอยู่ประจำที่พม่าเป็นคนช่วย
ติดตามดูว่าที่ดินแปลงใดน่าสนใจ เมื่อคนหนึ่งซื้อแล้วก็อาจชักชวนพี่น้องคนอื่นๆ มาซื้อ
ที่ดินอยู่ใกล้ๆ กันอีกด้วย โดยระหว่างที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ เจ้าของที่ดินบางแปลงก็อาจ
ปล่อยให้คนอื่นเช่าอยู่อาศัย

สถานการณ์ที่ไม่แน่นอน

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ไม่แน่นอนก็เป็นพลังอำนาจหนึ่งในการ
ก่อรูปธุรกิจขนาดเล็กในหมู่อดีตคนพลัดถิ่นจากพม่า สถานการณ์ทางเศรษฐกิจเป็น
พลวัตที่ไม่หยุดนิ่งและให้บทเรียนสำคัญแก่ชีวิต ผู้ให้ข้อมูลจำนวนมากเลือกลงทุนทำ

สวนยางพารา เมื่อเห็นราคาพุ่งสูงในช่วง ค.ศ. 2009-2011 ปัญหาความไม่สงบในอดีต ทำให้ที่ดินการเกษตรจำนวนหนึ่งถูกทิ้งร้าง ต่อมา พวกเขาพลิกฟื้นกลับมาเริ่มต้นอีกครั้ง ด้วยสินค้าเกษตรจำพวกยางพาราและถั่วชนิดต่างๆ แรงงานที่ยังไม่ได้กลับพม่าก็ส่งเงินจากประเทศไทยมาให้ญาติพี่น้องช่วยซื้อที่ดิน ปลูกยาง และดูแล แต่ราคายางพาราในตลาดโลกที่ตกต่ำอย่างมากในปี 2014-2015 ทำให้พวกเขาเริ่มหมดความหวังที่จะฝากอนาคตไว้กับสวนยางพารา และมองหาความเป็นไปได้อื่นๆ ท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว บางรายไม่เจอทางเลือกใหม่และกลับไปทำงานที่ประเทศไทย ขณะที่บางรายเจอความเป็นไปได้ใหม่ๆ อย่างน่าอัศจรรย์

ตัวอย่างหนึ่งของการเจอความเป็นไปได้ใหม่ๆ คือ เรื่องราวของหญิงชาวมอญรายหนึ่ง เธอและสามีกลับจากการทำงานที่ประเทศไทยเมื่อปี 2011 ด้วยความคาดหวังว่าจะกลับมากรีดยางพาราที่ปลูกไว้ก่อนหน้า และจะได้กลับมาอยู่บ้านกับลูก แต่สองสามีภรรยากลับเจอปัญหาราคายางพาราไม่ดี สามีของเธอจึงไปทำงานก่อสร้างที่สิงคโปร์ เธอเองก็คอยใช้เงินที่สามีส่งกลับมาให้ จนกระทั่งปลายปี 2014 เธอทดลองตั้งเพิงไม้และขายไก่ย่างแถบชานเมืองแห่งหนึ่งทางทิศใต้ของเมืองเมะล่าย โดยใช้ความรู้เรื่องวิธีการทำไก่ย่างจากครั้งที่เคยเปิดร้านขายไก่ย่างที่กรุงเทพฯ มาก่อน ปรากฏว่าร้านของเธอประสบความสำเร็จดีมาก ดังที่เธอเล่าว่า *“ไม่คิดว่าจะขายดีขนาดนี้ ขายดีกว่าที่เคยขายในเมืองไทยอีก ที่โน่นคนไทยกินไก่กับส้มตำ ไก่เป็นแค่ตัวเสริม แต่ที่นี่เขากินแค่ไก่กับข้าวเหนียว”* ร้านของเธอใช้ไก่ดิบวันละกว่าสี่สิบลูก กิโลกรัมและมีรายได้ประมาณวันละ 3,000 บาท ยอดขายดีนี้หมายถึงสภาพเศรษฐกิจพม่าที่มีสภาพคล่องดีมากขึ้น ผู้คนมีกำลังเงินและเต็มใจซื้อ บรรยากาศเศรษฐกิจที่คึกคักของสังคมพม่าเป็นพลังสำคัญที่ส่งเสริมการประกอบการเล็กๆ เช่นนี้

สถานการณ์ทางการเมืองก็มีความสำคัญต่อโอกาสการค้นหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ ให้ชีวิตของอดีตคนพม่าพลัดถิ่น ทั้งกองทัพพม่าและกองกำลังชนกลุ่มน้อยยังคงมีอำนาจเหนือประชาชนอยู่มาก ซึ่งกลายเป็นบริบทที่อาจเป็นทั้งโทษและประโยชน์ต่อการก่อตัวขึ้นของผู้ประกอบการหน้าใหม่ ในการลงทุนเพื่อประกอบการ หากคนกลับพม่าไม่เข้าใจความซับซ้อนของกลุ่มอำนาจการเมืองหรือกระทำการบางอย่างไปขัดแย้งกับผลประโยชน์ของผู้มี

อำนาจเหล่านี้ แผนการกลับพม่าก็อาจพังทลายลงได้ ดังเช่นกรณีของชายกะเหรี่ยงรายหนึ่ง เขาลงทุนจะทำร้านอาหารในเมืองเมียวดี โดยร่วมหุ้นกับเพื่อนผู้เป็นนายทหารประจำกองกำลังกะเหรี่ยงกลุ่มหนึ่ง นายทหารรายนั้นแนะนำที่ดินให้เขาเช่าโดยไม่มีหนังสือสัญญาและก่อสร้างอาคารบนที่ดินนั้นโดยใช้เงินไปหลายแสนบาทด้วยความไว้วางใจ เมื่อการก่อสร้างอาคารเสร็จ นายพลของกองกำลังกลุ่มนั้นไม่อนุญาตให้เขาและหุ้นส่วนเข้าใช้พื้นที่ โดยอ้างว่าที่ดินดังกล่าวเป็นของตนและการก่อสร้างทำโดยไม่ได้ขออนุญาต ชายผู้นี้จึงสูญเสียทรัพย์และโอกาสในการแสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ ให้กับชีวิต

อย่างไรก็ตาม สภาพการกระจุกตัวของอำนาจทางการเมืองข้างต้นก็อาจเป็นประโยชน์แก่อดีตคนพม่าพลัดถิ่นบางราย หากพวกเขาสามารถค้นหาช่องทางหรือพบโอกาสทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างของการประกอบการแบบนี้คือ การขายรถยนต์มือสองนำเข้ามาจากประเทศญี่ปุ่น กิจกรรมนี้เกี่ยวเนื่องกับกระบวนการเจรจาสันติภาพในพม่า รัฐบาลพม่าได้ออกใบอนุญาตธุรกิจนำเข้ารถยนต์จากต่างประเทศให้กับกลุ่มกองกำลังกะเหรี่ยงที่ยินยอมเข้าร่วมการเจรจา ผู้นำกลุ่มกองกำลังร่วมมือกับนักธุรกิจไทยซื้อรถยนต์ใช้แล้วจากประเทศญี่ปุ่น นำเข้าทางเรือผ่านประเทศไทยและส่งต่อไปยังชายแดนแม่สอด-เมียวดี สิ่งที่เกิดขึ้นคือ พื้นที่ชายแดนไทยกับรัฐกะเหรี่ยงของพม่ามีตลาดขายรถยนต์มือสองในราคาถูก คนพม่าทั่วไปสามารถซื้อรถเหล่านี้ใช้ได้ เพราะมีใบอนุญาตพิเศษให้ใช้ได้ในพื้นที่รัฐกะเหรี่ยง ราคาแตกต่างกันไปตามยี่ห้อและรุ่นรถ ปีที่ผลิต และสภาพเครื่องยนต์ ดังที่รายงานจากเว็บไซต์ข่าว *The Irrawaddy* เมื่อ ค.ศ. 2011 ประมาณการว่ามีการนำรถยนต์ข้ามแม่น้ำเมยจากไทยเข้าพม่าไม่ต่ำกว่าวันละหนึ่งร้อยคัน

ความเข้าใจเรื่องการซื้อขายรถยนต์ภายใต้การควบคุมของกองกำลังชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่างๆ ทำให้คนพม่ากลับบ้านบางคนหันมาทำอาชีพซื้อขายรถยนต์มือสองเหล่านี้ การค้ารถยนต์เป็นไปในลักษณะไม่เป็นทางการ พวกเขาไม่มีโชว์รูมขายรถ แต่ซื้อรถครั้งละ 1-2 คัน ไว้ใช้เองที่บ้านหรือใช้วิ่งรับจ้าง เมื่อมีคนในละแวกบ้านสนใจซื้อรถยนต์ที่ใช้ อยู่ เขาจะขายให้โดยบวกกำไรเพิ่มเข้าไป หลังขายรถยนต์ได้เขาก็จะไปหาซื้อรถยนต์คันใหม่จากชายแดนแม่สอด-เมียวดีมาอีก และใช้งานไปเรื่อยๆ จนกว่าจะขายได้ หรือหากมีเพื่อนฝูงในรัฐกะเหรี่ยงอยากได้รถยนต์โดยเจาะจงรุ่น สี หรือปีการผลิต เขาก็จะคอยเฝ้า

ดูรถยนต์มือสองใหม่ๆ ที่ถูกนำเข้ามา เมื่อมีรถตามความต้องการก็จะซื้อมาส่งให้ผู้สั่งซื้อ พ่อค้ารถยนต์มือสองแบบไม่เป็นทางการเหล่านี้รู้ว่าการค้ารถยนต์เหล่านี้อยู่ในความควบคุมของกองกำลังกลุ่มต่างๆ และจะต้องจัดการธุรกรรมในรายละเอียดอย่างไร ใครคือคนมีอำนาจตัดสินใจเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น คนเหล่านี้อาจมีอาชีพอื่นๆ ไปพร้อมกัน เช่น วิ่งรถโดยสารประจำทาง หรือซื้อขายรถมอเตอร์ไซด์มือสองจากไทย โอกาสและรายได้จากการขายรถยนต์ญี่ปุ่นมือสองนี้เกิดขึ้นได้ในสถานการณ์เฉพาะในภูมิภาคนี้ของพม่า อาชีพนี้ไม่มีความยั่งยืนและอาจต้องเลิกไปเมื่อเงื่อนไขแวดล้อมเปลี่ยนแปลง

เรื่องการประสบความสำเร็จของการขายไถ่อย่าง ความล้มเหลวในการลงทุนเปิดร้านอาหาร และการเก็งกำไรจากการซื้อขายรถยนต์มือสอง เป็นตัวอย่างที่ตอกย้ำว่าการเดินทางกลับพม่าและทำธุรกิจขนาดเล็กเกิดขึ้นจากการตัดบรรจบกับพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของพม่าที่ยังไม่แน่นอน การกลับพม่าจึงมีทั้งกรณีที่ประสบความสำเร็จ ที่ล้มเหลวผิดพลาด และที่ยังต้องดิ้นรนทำมาหาเลี้ยงชีพ ที่มาอันซับซ้อนของการกลับพม่า เช่นนี้นำไปสู่คำถามต่อว่า ปรากฏการณ์นี้มีสถานะอย่างไรในบริบททางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การพัวพันกับสังคมบ้านเกิด

การเกิดขึ้นของผู้ประกอบการหน้าใหม่ยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์กับสังคมบ้านเกิด แม้ไปอยู่ต่างประเทศนาน พวกเขาก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวและเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น ความสัมพันธ์ทางสังคมลักษณะนี้เป็นแรงดึงดูดให้อดีตคนพลัดถิ่นจากพม่ากลับไปพัวพันกับสังคมบ้านเกิด คนเหล่านี้ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลผู้มีความสามารถในการกระทำกรอย่างเป็นอิสระจากโครงสร้างสังคมนอบๆ ตัว อำนาจทางสังคมประการหนึ่งที่ร่วมสร้างการกลับพม่าคือความผูกพันและภาระการดูแลครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดูแลพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่มีอายุมากขึ้นและเจ็บไข้ได้ป่วย อันเป็นสภาพที่เรียกร้องการดูแล บุตรธิดาที่เคยไปอยู่ต่างแดนก็จำเป็นต้องกลับพม่า เช่น ชายชาวมอญรายหนึ่งเล่าว่าเขากลับมาเพื่อดูแลรักษาอาการป่วยของแม่ ในช่วง

หนึ่งปีกว่าๆ ที่แม่ล้มป่วยหนักก่อนเสียชีวิตในปลายปี 2013 และในระหว่างนั้น เขาก็เริ่มมองหาช่องทางทำกินอยู่ที่บ้าน โดยเริ่มจากการร่วมหุ้นกับเพื่อนเลี้ยงหมูไว้ขาย

การพัวพันกับสังคมบ้านเกิดยังเกิดขึ้นผ่านความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ผู้ให้ข้อมูลหลายคนนิยมฝากบุตรไว้ให้พ่อแม่หรือพี่น้องช่วยเลี้ยงดู เพื่อที่ตนสามารถเดินทางไปทำงานที่อื่นได้ แล้วค่อยส่งเงินกลับมาให้เป็นค่าใช้จ่าย หลายครอบครัวพบว่า การให้ลูกอยู่กับคนอื่นจนโตนั้นทำให้เจอปัญหา “ได้เงินแต่ห่างลูก” ลูกมักไม่ผูกพันกับพ่อแม่ เมื่อพอเห็นช่องทาง ก็ตัดสินใจกลับไปอยู่พ่มา ผู้ให้ข้อมูลบางคนยอมรับว่ากลับพ่มาด้วยเหตุผลเรื่องลูก ดังภรรยาของช่างอลูมิเนียมชาวกะเหรี่ยงคนหนึ่งเล่าว่า “แต่ก่อนทำงานที่เมืองไทย พอท้องจะคลอด ก็กลับมาคลอดที่บ้าน อยู่ได้สักพักก็กลับไปทำงาน ฝากลูกไว้กับน้ำ (น้องของตนเอง-ผู้เขียน) พอเรากลับมาเยี่ยมบ้าน อยากอยู่กับเขา เขากลับไม่อยากจะอยู่กับเรา ไม่ให้อุ้ม เขาไปผูกพันกับน้ำมากกว่า เราเองที่ทำให้ลูกกลับสน”

ความจำเป็นของการกลับมาอยู่บ้านด้วยความผูกพันกับเครือข่ายสังคมที่บ้านเกิด ยังมีอีกหลายแบบ บางคนกลับมาแต่งงาน เมื่อมีลูกและไม่สามารถหาคนช่วยดูแลได้ ก็ต้องหาช่องทางทำมาหากินต่อที่บ้านเกิด บางรายประสบอุบัติเหตุทางถนนหรือจากการทำงาน ทำให้ร่างกายไม่แข็งแรงเหมือนเดิม อันส่งผลกระทบต่อการทำงานต่อไปด้วย ผู้หญิงมอญเจ้าของร้านขายของชำรายหนึ่งเล่าว่า เธอกลับบ้านเพราะความเจ็บป่วยของสามี “แฟนไม่สบาย เขายกของหนักแล้วเส้นมันพลิก มันเป็นเส้นประสาท ถ้าวอกบอกให้อยู่ต่อ บอกหมอที่เมืองไทยก็ดีกว่า ยาก็ดีกว่า จะช่วยรักษา แต่เราเกรงใจ แฟนอยากกลับบ้าน พอแฟนว่าอย่างนั้น ก็วางแผนมาตั้งตัวที่นี่เลย”

ปรากฏการณ์คนพ่มากลับบ้านไปทำธุรกิจขนาดเล็กจึงมีความซับซ้อน พวกเขาไม่ได้กลับมาพึ่งพิงด้วยทัศนคติของนักแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ตัดสินใจโดยคิดคำนวณผลประโยชน์สูงสุดของปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นการเดินทางกลับด้วยความผูกพันกับผู้คนและวัฒนธรรมที่บ้านเดิม ผู้ประกอบการหน้าใหม่ในพ่มาส่วนหนึ่งก็คือคนที่กลับไปใช้ชีวิตพัวพันกับความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่บ้าน การตัดสินใจกลับพ่มาไปทำธุรกิจขนาดเล็กเกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์

ชุดหนึ่งที่บ้านเกิด ไม่ว่าจะ เป็นพ่อแม่ ลูก พี่น้อง หรือคู่สมรส ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงตัดบรรจบกับการคิดเรื่องโอกาสการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นในระดับบุคคล

การสั่งสมทุนจากอดีต

การกลับบ้านมาเป็นผู้ประกอบการในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพม่ายังเกี่ยวข้องกับชีวิตช่วงก่อนการเดินทางกลับ คนที่ตื่นตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่บ้านเกิดและมองเห็นโอกาสการพัฒนาชีวิตมักเป็นคนที่มีทุนจำนวนหนึ่งที่สั่งสมมาก่อนหน้า ประวัติชีวิตของผู้ให้ข้อมูลบ่งชี้ว่าการกลับไปเริ่มทำธุรกิจขนาดเล็กพึ่งพาทุนชนิดต่างๆ ใน 3 ประการ *ประการแรก* คือ การสั่งสมทุนทางเศรษฐกิจ (หรือเงิน) ผู้ประกอบการต้องใช้เงินก้อนเพื่อการลงทุน ทั้งเพื่อซื้อ/เช่าที่ดิน อุปกรณ์และวัตถุดิบ และค่าจ้างแรงงาน หากมีเงินก้อนเก็บออมจากการทำงานต่างแดนก็จะทำให้การลงทุนทำธุรกิจสะดวก ในชีวิตการเป็นแรงงานข้ามชาติ หลายรายเล่าว่าพวกเขาทำงานหนักเพื่อหารายได้ให้มากที่สุด และใช้จ่ายเงินรายวันอย่างประหยัด และพยายามเก็บออมเงินให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังเช่นที่สองสามีภรรยาชาวมอญคู่หนึ่งเล่าว่า เมื่อตอนที่พวกเขาทำงานโรงงานนึ่งปลาหุ่ย่านถนนพระรามสอง ได้ค่าจ้างคนละ 270 บาทต่อวัน และค่าทำงานล่วงเวลาอีก 100 บาทต่อวัน พวกเขาส่งเงินกลับมาให้แม่เก็บไว้ได้ 20,000-30,000 บาท ในทุกๆ สองเดือน ข้อดีของการมีเงินเก็บคือเพิ่มขีดความสามารถในการลงทุนธุรกิจที่มีการลงทุนสูง ต่อมาสามีภรรยาคู่นี้กลับพม่าและใช้เงินเก็บดังกล่าวทำฟาร์มเลี้ยงไก่ไข่ ที่ต้องใช้เงินลงทุนสูงในช่วงแรก เพราะต้องสร้างโรงเรือนซื้อพันธุ์ไก่และซื้ออาหารเลี้ยงไก่ หากปราศจากเงินเก็บก้อนใหญ่ก็ยากที่จะเข้าสู่อาชีพนี้ได้ เพราะไม่สามารถไปกู้ยืมจากสถาบันการเงินไหนได้

ประการที่สอง การสั่งสมทุนความรู้และทักษะความชำนาญเฉพาะด้าน กิจกรรมที่คนพม่ากลับมาเปิดที่สังคมบ้านเกิดหลายอย่างเป็นงานที่ต้องการความรู้เชิงทักษะเฉพาะด้าน ใครที่ได้ฝึกฝนมาก่อนขณะไปทำงานในไทย อาจได้ใช้วิชาความรู้นั้นเพื่อเลี้ยงชีพตอนกลับมาอยู่พม่า งานกลุ่มนี้ เช่น ช่างอลูมิเนียม ช่างกลึงลูกสูบ ช่างซ่อมมอเตอร์ไซค์ ช่างเสริมสวย แม่ค้าไถ่ย่าง และพ่อครัวปรุงอาหาร เป็นต้น หลังจากปรับตัวกับสภาพทั่วไป

ของสังคมปลายทาง คนงานพม่าจำนวนหนึ่งคิดใคร่ครวญและวางแผนเรื่องอนาคต เช่น นิด เล่าถึงเส้นทางการเป็นพ่อครัวในเมืองไทยของตนเองว่า

เลือกทำอาหารเพราะคิดแล้วว่าเป็นอาชีพได้ หากกลับไปทำงานที่บ้านก็ทำได้ ถ้าเราไปอยู่โรงงาน สมมติไปอยู่โรงงานลูกชิ้น เราก็กลับมาสร้างโรงงานลูกชิ้นที่บ้านไม่ได้ ผมเริ่มทำงานร้านอาหาร หาความรู้ไปเรื่อยๆ เริ่มจากการเป็นลูกมือ เป็นผู้ช่วยคนอื่น เรียนรู้จากคนหนึ่งแล้วก็ลาออกไปทำที่ร้านอื่นๆ ทำให้ได้ความรู้จากทุกคนอื่นๆ เป็นลูกน้องเขาอยู่ราวสิบปี เราก็ได้เป็นก๊กใหญ่ประจำร้าน

ประการที่สาม การส่งสมทุนประสบการณ์การบริหารจัดการ คนกลับไปตั้งตัวที่พม่าบางรายมีประสบการณ์การทำธุรกิจของไทยก่อนกลับพม่า ในอดีต พวกเขาคือลูกจ้างของนายจ้างไทยในกิจการชนิดต่างๆ ต่อมาบางรายมีโอกาสได้ทำธุรกิจในประเทศไทยด้วยตนเอง โดยได้รับความช่วยเหลือจากนายจ้างคนไทยที่เคยทำงานด้วยมานานจนเชื่อใจกัน เมื่อนายจ้างเลิกทำกิจการนั้นๆ หรือผู้เช่ารายเก่าย้ายออกไป พวกเขาจึงขยับขึ้นมาเป็นเจ้าของกิจการด้วยการขอเช่าพื้นที่และเป็นผู้ขายเสียเอง ตัวอย่างของผู้ลงทุนทำธุรกิจเหล่านี้ เช่น การเช่าร้านขายอาหารในศูนย์อาหารของอาคารสำนักงาน การเช่าบาทวิถีขายเสื้อผ้าย่านที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก การขับรถสามล้อพ่วงขายกาแฟ การตั้งซุ้มขายไก่ย่าง หรืออาหารอื่นๆ ในย่านชุมชนและตลาดสด

ผู้ให้ข้อมูลบางรายไม่เคยเป็นเจ้าของกิจการขณะอยู่ประเทศไทยมาก่อนเลย แต่ทำหน้าที่สำคัญที่เห็นภาพรวมของโลกการทำธุรกิจ เช่น เป็นเสมียนใหญ่ประจำโรงงาน เป็นต้น ประสบการณ์การค้าขายเหล่านี้ทำให้พวกเขาารู้เรื่องบริหารจัดการธุรกิจ ทั้งการบริหารเงินทุน การจัดซื้อ/เก็บวัตถุดิบ การจัดการและดูแลคน การติดต่อสัมพันธ์กับลูกค้า ตลอดจนการรับมือเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทุนความรู้และทักษะความชำนาญเฉพาะด้านและทุนประสบการณ์การบริหารเป็นสินทรัพย์ที่มีความสำคัญไม่แพ้ทรัพย์ที่เป็นเม็ดเงิน การใช้ชีวิตเป็นแรงงานในต่างประเทศเป็นช่องทางของการได้ความรู้ใหม่ๆ ที่ต่อมาเปลี่ยนวิธีคิดและสร้างทักษะความเป็นผู้ประกอบการให้กับพวกเขา

ประสบการณ์การทำงานและการใช้ชีวิตที่ประเทศไทยในอดีตได้กลายเป็นต้นทุนสำคัญในปัจจุบัน และยังอาจจะมีค่าสำคัญต่อไปในอนาคตได้ด้วย เงินทุน ความรู้ และทักษะการบริหารเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการต่อสู้ดิ้นรนและการก่อสร้างตัวแบบข้ามพื้นที่ไม่ว่าพวกเขาจะอยู่รอดที่ประเทศพม่าหรือต้องกระเสือกกระสนไปทำงานต่างประเทศอีกครั้ง (หรือต้องไปและกลับอีกหลายครั้ง) โดยเปรียบเทียบแล้ว คนพม่าที่มีโอกาสได้ทำงานหลากหลายก่อนกลับไปพม่า มักมีความสามารถเริ่มต้นทำธุรกิจหรือกิจการใดๆ ในพม่าได้ดีกว่ากลุ่มที่ทำงานบ้าน (domestic works) ซึ่งเป็นงานประจำอยู่กับบ้าน แทบไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการประกอบธุรกิจ จึงมองไม่ค่อยเห็นโอกาสในการทำกำไร และรู้สึกเบื่อหน่ายกับการกลับไปอยู่พม่า เพราะไม่สามารถหาเงินได้ รู้สึกว่าตนเองมีแต่ใช้จ่ายเงินออกไปอย่างเดียว ดังความเห็นของภรรยาผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งที่บอกผู้เขียนขณะทำการสัมภาษณ์สามีของเธอว่า หากเธอไม่ติดภาระเลี้ยงดูลูก (3 คน) เธอก็ยังอยากจะกลับไปทำงานเป็นแม่บ้านให้กับเจ้านายคนเดิมที่กรุงเทพฯ อีก

สู่การเคลื่อนย้ายกลับ

ในสังคมพม่ายุคปฏิรูปประเทศ คนกลับพมามองประเทศต้นทางเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีความหวัง และเข้าไปปฏิสัมพันธ์ด้วยภายใต้สภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลง การกลับไปเป็นผู้ประกอบการเกี่ยวข้องกับความเป็นไปได้ในการแสวงหาชีวิตที่ดีขึ้น ผู้ประกอบการหน้าใหม่ในพม่าเหล่านี้มักเลือกอาศัยในเขตเมือง ไม่ได้กลับไปอยู่หมู่บ้านเดิมในชนบทที่ยังมีสภาพยากจนและไม่มีการทำ พวกเขาค้นหาและสร้างความเป็นไปได้ใหม่ๆ ให้ชีวิตที่ยังคงผันแปรได้อีก พวกเขาหาซื้อที่ดินหรือเช่าพื้นที่ในเขตเมืองบ้างสร้างบ้านด้วยใช้วัสดุอย่างง่ายเพื่อพอลู่อาศัยไปก่อน และมุ่งใช้เงินลงทุนให้ธุรกิจเดินหน้าไปได้ การกลับพม่าเช่นนี้จึงเป็นความพยายามมุ่งไปข้างหน้าเพื่อสร้างอนาคตที่ดีและน่าพอใจกว่าที่เคยเป็นมา ดังที่เจ้าของร้านของชำแห่งหนึ่งเล่าว่า “ร้านนี้ทำให้มีเงินพอกินพอใช้ มีเงินหมุนเวียน ได้เงินมาซื้อสินค้าเติมเข้าไปในร้าน ยังไม่มีเงินเก็บเป็นเงินก้อน แต่ก็รู้สึกสบายใจ ดีกว่าเดิมที่ทำงานเป็นแค่ลูกจ้าง” (ที่ประเทศไทย-ผู้เขียน)

บทความนี้ต้องการเสนอให้ก้าวพ้นไปจากการมองการกลับไปเป็นผู้ประกอบการตามกรอบคิด “การย้ายถิ่นกลับบ้าน/ประเทศต้นทาง” เพราะมีข้อจำกัดของตรรกะความคิดแบบติดอยู่กับที่ดังที่กล่าวข้างต้น และเสนอว่าควรเข้าใจปรากฏการณ์นี้ในฐานะ “การเคลื่อนย้ายกลับ” มากกว่า “การย้ายถิ่นกลับ” ผู้เขียนได้หยิบยืมแนวคิด “การเคลื่อนย้าย” (mobility) ของจอห์น เออร์รี (John Urry) มาใช้ เขาเสนอว่า โลกทางสังคมในปัจจุบันก่อรูปขึ้นผ่านการเชื่อมต่อเป็นเครือข่ายและการเคลื่อนไหว และไม่ได้ยึดโยงอยู่กับโครงสร้างหรือติดอยู่กับที่ใดที่หนึ่งดังที่เคยเชื่อกัน (Urry 1999) การอธิบายปรากฏการณ์นี้เป็น “การเคลื่อนย้ายกลับ” ย้ำว่านี่ไม่ใช่การกลับบ้านตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติของสังคม ในความหมายของการไปอยู่แบบตั้งรกรากฝังติดอยู่กับถิ่นที่ใดที่หนึ่งชนิดที่จะไม่ไปไหนอีก การเคลื่อนย้ายกลับเป็นความเคลื่อนไหวเพื่อเปิดรับความเป็นไปได้ใหม่ๆ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม การเดินทางนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่ยังไม่สิ้นสุด การทดลองกลับไปทำธุรกิจขนาดเล็กต่างๆ ที่พม่าไม่ได้ปิดโอกาส หากแต่ยังอาจมีการเดินทางต่อเนื่องได้อีก ทั้งการเคลื่อนย้ายเพื่อขยายงานที่ทำอยู่ เพื่อหาอาชีพใหม่แทนอาชีพเดิมที่ล้มเหลว เพื่อไปอยู่เมืองอื่นที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจดีกว่า การเดินทางเหล่านี้เกิดขึ้นได้ทั้งแบบการเดินทางระหว่างเมืองในประเทศพม่าเองหรือแบบการเดินทางไปต่างประเทศ เช่นการย้ายถิ่นไปทำงานที่ประเทศไทยอีกครั้งหรือที่ประเทศอื่นๆ ก็ได้

การอธิบายปรากฏการณ์นี้ผ่านแนวคิดทักษะผู้ประกอบการยังทำให้เห็นว่า การเคลื่อนย้ายกลับพม่ามีที่มาที่ไปทางสังคมที่สลับซับซ้อน ทักษะความเป็นผู้ประกอบการไม่ใช่แค่ความตื่นตัวต่อโอกาสทางเศรษฐกิจระดับปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นความตื่นตัวที่ดำรงอยู่ร่วมหรือตัดบรรจบกับโครงสร้างการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในพม่าด้วย ทั้งเสรีภาพและความปลอดภัยที่มีมากขึ้น สถานการณ์ที่ไม่แน่นอน การดูดดึงของความสัมพันธ์เชิงครอบครัวและเครือญาติ และการสะสมทุนชนิดต่างๆ จากการย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศไทยในอดีต กิจการขนาดเล็กของผู้ให้ข้อมูลหลายรายจึงมีลักษณะเป็นการทดลอง หากมีความเป็นไปได้ก็ลองทุ่มกำลังกายและกำลังทรัพย์เพื่อให้เป็นแนวทางการดำรงชีพของตนและครอบครัวในระยะยาว หากการคาดการณ์ด้วยทักษะผู้ประกอบการบางอันล้มเหลว พวกเขาก็ยังอาจเดินทางไปแสวงโชคที่อื่นๆ ต่อไปอีกได้ เงินทุน ความรู้ และทักษะการบริหารที่มีคือสมบัติคงคลัง ที่จะเป็นประโยชน์ได้มากหรือน้อยแค่ไหนอย่างไรในอนาคตก็ตามแต่บริบทและความเปลี่ยนแปลง

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

ประเสริฐ แรงค์กล้า และ สิริไพลิน สิงห์อินทร์. 2559. “การกลับพม่าและการดำรงชีพในสภาวะหลังการพลัดถิ่น: กรณีศึกษาพ่อค้ารายย่อยในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า (รายงานการวิจัย).” กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พัชรวาลัย วงศ์บุญสิน. 2552. *การย้ายถิ่น: ทฤษฎีและความเป็นไปในเอเชีย*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Cresswell, Tim. 2006. *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge.

Gough, Katherine V., Thilde Langevang and Rebecca Namatovu. 2013. “Researching Entrepreneurship in Low-income Settlements: The strengths and challenges of participatory methods.” *Environment and Urbanization* 26(1): 297-311.

Gupta, Akhil and James Ferguson. 1992. “Beyond ‘Culture’: Space, identity and the politics of difference.” *Cultural Anthropology* 7(1): 6-23.

Kirzner, Israel M. 1997. “Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian approach.” *Journal of Economic Literature* 35(1): 60-85.

Langevang, Thilde, Katherine V. Gough, George Owusu and Robert Osei. 2014. “Bounded Entrepreneurial Vitality: The mixed embeddedness of female entrepreneurship.” *Economic Geography* 91(4): 1-35.

Malkki, Liisa. 1992. “National Geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees.” *Cultural Anthropology* 7(1): 24-44.

Markowitz, Fran. 2004. “The Home(s) of Homecomings.” In *Homecoming: Unsettled paths of return*, edited by Anders H. Stefanson and Fran Markowitz, 21-33. Oxford: Lexington Books.

- Rapport, Nigel and Andrew Dawson. 1998. "Home and Movement: A polemic."
In *Migrants of Identity: Perceptions of home in a world of movement*,
edited by Nigel Rapport and Andrew Dawson, 19-38. London: Berg.
- Stefanson, Anders H. 2004. "Homecoming to the Future: From diasporic
mythographies to social projects of return." In *Homecoming: Unsettling
paths of return*, edited by Anders H. Stefanson and Fran Markowitz, 2-20.
Oxford: Lexington Books.
- Steyaert, Chris and Jerome Katz. 2004. "Reclaiming the Space of Entrepreneurship
in Society: Geographical, discursive and social dimensions." *Entrepreneurship
and Regional Development: An international journal* 16(3): 179-196.
- Urry, John. 1999. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the twenty first
century*. London: Routledge.
- Warner, Daniel. 1994. "Voluntary Repatriation and the Meaning of Return to Home:
A critique of liberal mathematics." *Journal of Refugee Studies* 7(2/3):
160-174.

เอกสารออนไลน์

- Aung, Din. 2015. "I Don't Think it is Possible to Scrap the Entire System and
Build a New One." Interview by Kyaw Zwa Moe. *The Irrawaddy*. [http://
bit.ly/2ws4bgU](http://bit.ly/2ws4bgU). Accessed 3 April 2015.
- Karen Human Rights Group. 2014. "Truce or Transition? Trends in Human Rights
Abuse and Local Response in Southeast Myanmar since the 2012 Ceasefire."
Karen Human Rights Group Website. <http://bit.ly/2wipX5Y>. Accessed 24
December 2014.